

KEMENY LÁSZLÓ

A szocializmus valóságának és fejlődésének néhány kérdéséről

A szocializmus valósága és fejlődése mind gyakorlati, mind elméleti szempontból nagyon aktuális kérdés. Azért került a közérdeklődés homlokterébe egyrészt, mert a nemzetközi osztályharcban a szocializmussal, mint eszmével, mint mozgalommal, mint társadalmi gyakorlattal szemben olyan gazdasági, politikai, katonapolitikai és ideológiai ellentámadás bontakozott ki az elmúlt években – különösen a 80-as években –, amelyre korábban sem tartalmát, sem pedig eszközeit tekintve nem volt példa. Bár a vezető tőkés körökben a szocializmus születésének pillanatától megvolt a törekvés a „feltartóztatásra”, a „visszaszorításra”, de a körülmények ezt soha nem tették olyan „sürgössé”, mint napjainkban.

A 70-es évek végén a burzsoázia előtt világossá tették az események, hogy az eddig alkalmazott taktika a politikai gyakorlatban nem vált be, az enyhülés időszaka nem hozta meg az általa várt eredményt, ezért a 80-as évek elején új módszerhez folyamodott, aminek lényege: totális szembefordulás a szocializmussal.

Ennek következtében a nemzetközi politikában mindennemű kompromisszum lehetetlenné vált elsősorban az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Hiába folytak a legkülönbözőbb szintű tárgyalások, hiába minden jó szándékú kezdeményezés a Szovjetunió részéről, az USA a közvetlen osztályérdekeit kívánja érvényesíteni. Reagan amerikai elnök 1982 júniusában a londoni parlamentben alapvető fordulatot sürgetett. Meghirdette a tőkésvilág erőközpontjainak összefogását, amelynek eredményeként – mint mondta – „a történelem hamudombján hagyják a marxizmus-leninizmust...”. Nem kisebb szándék fogalmazódott meg ebben a gondolatban, mint az, hogy minden eszközt alkalmasnak tartanak és fel is kívánnak használni a szocializmus világméretű előretörésének megakadályozására.

Egy pillanatig sem kétséges, hogy ezzel a fenyegető magatartással szemben nekünk állni kell a harcot. Be kell bizonyítanunk, hogy a szocializmus eddig is és ezután is az a társadalmi-gazdasági alakulat, az a mozgalom, az az eszme, amely az emberiség nagy problémáit éppúgy képes megoldani, mint a saját társadalmi fejlődésének ellentmondásait, s képes elvezetni a népeket egy valóban jobb és boldogabb világba. Ezért tehát a szocializmusban felmerülő minden problémára, objektív ellentmondásra, szubjektív hibára nagy figyelmet kell fordítani.

A további ok, amiért a címben megfogalmazott kérdés előtérbe került az az, hogy a szocializmus fejlődése hazánkban és valamennyi szocialista országban szakaszváltáshoz érkezett. Pontosan megmondani azt, hogy ez a szakasz-

váltás melyik országban mikor következik be, nyilvánvalóan nem lehet. Az azonban tény, hogy valamennyi szocialista ország fejlődésének extenzív forrásai kimerülőben vannak, aminek következményként fokozatosan át kell térni az intenzív szakaszra.

A szakaszváltás lényege többek között abban áll, hogy a régi kérdésekre új módon kell válaszolni akár a termelőerők és termelési viszonyok dialektikáját, akár a tulajdonviszonyokat, akár a politikai-ideológiai rendszer fejlődését, akár pedig az ember szerepét tekintjük a gazdasági folyamatokban. Neheztíti a helyzetet, hogy a fejlődés minden lépésben további kérdéseket vet fel, nekünk viszont még nincsenek igazán kiutat mutató, a gyakorlati munkát, a cselekvést, a társadalmi haladást megfelelően szolgáló válaszaink. Enélkül a szakaszváltás csak vontatottan mehet végbe. Nem véletlen, hogy az SZKP XXVII. kongresszusán a fejlődési folyamatok átalakítása, gyorsításának a szándéka fogalmazódott meg a legmarkánsabban. Ahhoz, hogy ez az átalakítás a kívánt ütemben megvalósulhasson, sok olyan kérdésre is választ kell adni, mint az, hogy hogyan juthat túl az emberiség a kapitalizmus jelenlegi válságán úgy, hogy közben léte ne kerüljön veszélybe. Választ kell adni számos további kérdésre is, mint pl. hogy milyen a szocializmus ma? Milyen a valósága? Lehet-e többféle a szocializmus? Mit kell megoldani a legrövidebb időn belül ahhoz, hogy vonzóvá váljék a világ minden népe számára stb.

Nyilvánvaló, hogy a kérdések megválaszolása meghaladja egy ember, de akár egy ország erejét is. A kérdésekre a szocialista közösség egészének, a nemzetközi kommunista mozgalomnak kell megadnia a feleletet.

Mi magyarok, sokat tehetünk a megoldás érdekében, ha képesek leszünk saját gyakorlatunkat aktív részévé tenni a világszocializmus progresszív társadalmi folyamatának és fejlődésünk a civilizációs előrehaladás „fő útvonalán” tartjuk.

Azt azonban tudnunk kell, hogy se jobbak, se rosszabbak nem vagyunk másoknál. Sem a nemzeti gőg, sem a kisebbségi érzés nem vezet sehová.

Ma a szocializmussal kapcsolatban különböző felfogások léteznek mind a nemzetközi munkásmozgalomban, mind a polgári filozófusok, vagy pl. a valóságos világnézetű emberek gondolkodásában. A mi viszonyaink között Magyarországon ma sokféle hatás éri az embereket, s ennek is következménye, hogy változatos a felfogásuk is a szocializmus valóságáról és lehetőségeiről. A szocializmus magyarországi fejlődésének korábbi szakaszán – különösen a 60-as évek közepétől-végétől a 70-es évek közepéig, amikor évről évre növekedett a nemzeti jövedelem és ennek hatására dinamikusan növekedett az életszínvonal, egy kicsit „elgyönyörködtünk” saját eredményeinkben. Úgy gondoltuk, nincs is olyan égetően nagy szükség a szocializmus kérdéseinek elemzésére, hiszen fejlődésünk látványos, sikereink önmagukért beszélnek, s meggyőzőek.

Ennek az lett a következménye, hogy egy sor leegyszerűsítő nézet keletkezett és rögződött az emberek tudatában. Egy olyan szocializmuskép alakult ki, amely a társadalmi folyamatot dinamikus, törésmentes haladásként ábrázolta. Tehát jórészt ideológiai és propagandamunkánk fogyatékoságainak is „köszönhetően” leegyszerűsített, mechanikus, a szocializmus valóságától eltérő kép rögződött az emberek tudatában. Amikor az intenzív szakaszra való áttérés szükségképpen előtérbe került, a helyzet egy csapásra bonyolultabbá, nehezebbé vált. Ekkor döbbsünk rá, hogy a gyakorlatban lejátszódó folyamatok és a kialakult szocializmuskép nem fedt egymást.

Ezt követően a szocializmus valóságát és perspektíváját illetően alapvetően kétfajta szélsőséges nézet jött létre.

Az egyik azt állítja, hogy a két kép azért nem fedi egymást, mert letértünk a szocializmus építésének igazi útjáról. Nem követjük azt az elméletet, azokat a téziseket, melyeket a klasszikusok megfogalmaztak. Ezért azt tanácsolják, hogy vegyük elő újra műveiket, nézzük meg miről mit mondanak – pontosabban a korábbi fejlődési szakaszokban műveik értelmezéséből „gyártott” elméleteket – és ezeket valósítsuk meg a gyakorlatban. Vagyis térjünk vissza a tervlembontásos gazdaságirányításra, az állami „gyámkodásra” stb.

A másik szélsőséges felfogás is ugyanabból a talajból táplálkozik. Ők így fogalmazzak: azért nem fedi egymást a két kép, mert a szocializmus nem járható út. Mindaddig – érvelnek tovább – amíg elmaradt mezőgazdasági országból közepesen fejlett ipari országgá válás útján haladtunk, addig az ún. szocializmus gyorsabb tempót, a fejlettebb ipari társadalmakhoz való felzárkózást eredményezett. Azonban egy posztindusztriális társadalmat már nem lehet az eddig bevált módszerekkel eredményesen szervezni, itt már nem azon múlik, hogy milyenek „nevezzük” – kapitalistának vagy szocialistának a társadalmi berendezkedést, hanem a termelés hatékonysága a döntő. A „leg-
effektívebb országok pedig a liberális országok” – mondják ma ezek a „tanácsadók”.

A két szélsőséges nézettel szemben az élet a szocializmus növekvő erejét igazolta. A szocializmus fejlődőképességének éppen egyik döntő bizonyítéka az, hogy ilyen éles támadás bontakozik ki vele szemben. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az emberiség számára a szocializmus reális alternatívává vált. Ezért nekünk nem lemondani kell a szocializmusról, hanem éppen ellenkezőleg, minden erőnkkel meg kell szilárdítani. Csak az lehet kérdés, hogy hogyan, milyen eszközökkel. A szocializmus történelmileg növekvő erejét akkor láthatjuk világosan, ha felvázoljuk azt az utat, amelyet eszméjének születése és társadalmi realitássá válása óta a kapitalizmussal vívott világméretű osztályharcban megtett. Ha ezt az összevetést elvégezzük, látni fogjuk, hogy a szocializmus útja járható út, de olyan út, amelyet nekünk kell megtalálni, s amelyen időnként a visszalépés is indokolt, sőt szükséges lehet.

Az eredményes elemzés érdekében – véleményem szerint – legalább négy ponton kell összevetni a két szembenálló társadalmi rend fejlődéstörténetét. Vegyük az összehasonlítás alapjául az 1929–33-as gazdasági válság időszakát és napjaink valóságát, tendenciáit. Ha e két időszakban a világban zajló folyamatokat összefüggésükben vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az 1929–33-as válságperiódusra egy olyan egységes tőkés világgazdaság jött létre, amelyből egyetlen láncszem hiányzott: Szovjet-Oroszország. A SZU azonban még alig volt túl a polgárháború pusztításain, még alig indult el az iparosítás útján, tehát még hiányoztak belső feltételei a nemzetközi gazdasági folyamatokba való bekapcsolódáshoz. Igaz, a külső feltételek is hiányoztak, amennyiben a tőkésvilág még elzárkózott a SZU-val való együttműködés elől. Meg kell azonban jegyezni, hogy a fejlett tőkésországok proletariátusa nagyon hamar felismerte az összefüggéseket és úgy fogta fel Szovjet-Oroszország példáját, mint reális alternatívát a kapitalizmussal szemben. Ennek következtében a munkásmozgalom fejlődése korábban soha nem tapasztalt lendületet vett. Létrejöttek a kommunista pártok, rohamosan gyarapodott taglétszámuk, növekedett a társadalmi folyamatokra gyakorolt befolyásuk.

Ha ezeket a történelmi tényeket összevetjük a jelenlegi viszonyokkal, akkor az első szembetűnő különbség az, hogy ma nincs egységes tőkés világgazdaság.

Helyette az ún. interdependencia, a kölcsönös függés érvényesül. A világgazdaság is függ a világszocializmustól, hiszen pl. ma már a világ öszipari termékének mintegy 40 százalékát a szocialista országokban állítják elő. Ez még akkor is nagymértékben befolyásolja a világgazdasági viszonyokat, ha tudjuk jól, a szocialista országok a világkereskedelemből csak mintegy 12–13 százalékban részesednek és ebből is kb. 9 százalék az egymás közötti cserében realizálódik.

A fejlett tőkésvilággal a gazdasági erőegyensúlyt még nem sikerült elérnünk, ezért burzsoá ellenfeleink még sok kárt okozhatnak nekünk. Fékezhetik a szocialista gazdaságok fejlődését, s jól tudjuk fékezni is. Egyet azonban nem lehet. A szocialista világrendszert figyelmen kívül hagyni, nemlétezőnek tekinteni. Nélkülünk és ellenünk már nem lehetséges kilábalni a világgazdasági válságból. Mindez azt bizonyítja, hogy a szocializmus létező alternatívaként van jelen a világgazdaságban is.

Az elmúlt évtizedek nyugati propaganda-hadjárata, ideológiai diverziója és saját teljesítményünk, fejlődésünk megtorpanása, propagandamunkánk gyengeségei következtében a fejlett tőkésországok dolgozó tömegei számára jelenleg nem elég vonzó a szocializmus. A nemzetközi burzsoázia ezt felhasználva igyekszik is leszerelni a munkásmozgalmat, kihasználni zavarait, mindent elkövet a szocializmus erőinek aláásására. Vagyis ellenfeleink a szocializmust ma nagyon is objektív realitásnak, reális alternatívának ismerik el a világ népei számára.

A másik összehasonlítási pont: a nemzetközi burzsoázia 1933-ban a gazdasági világválságból többek között a gyarmatbirodalmak kirablásán keresztül tudott kilábalni. Ezek a térségek olcsó piacokat, olcsó nyersanyagforrásokat, energiát, munkacőt kínáltak. Lehetőséget adtak a tőkés gazdaság válságban lévő ágazatainak kihelyezésére, azaz a válság idegen területre való exportálására. Nem véletlen, hogy a mai fejlődő, a volt gyarmati országok nagyfokú elmaradottságban vannak. Ma már gyakorlatilag nincsenek gyarmatok, a gyarmatbirodalom végleg összeomlott. Megszűnt a közvetlen függőség, felváltotta a közvetett függőség. Ez ugyan még mindig szinte elviselhetetlen terhet ró a fejlődő országok népcire, de azt már nem teszi lehetővé, hogy a burzsoázia a volt gyarmatok, a fejlődő világ rovására kerüljön ki a válságból. Ellenkezőleg. A fejlődő világ ma a társadalmi forradalmak időszakát éli. A fejlődő országok szinte kiszámíthatatlan bomlási folyamaton mennek keresztül. Az így keletkező orientációs bizonytalanság vonzza a külső beavatkozást, illetve indukálja a válságot, vagy a válsághangulatot. Mindezzel együtt pedig növekszik ezeknek az országoknak az elszegényedése, lemaradása a fejlett országokhoz képest.

A W. Brand vezette Észak–Dél Bizottság ismerte fel a veszélyt és hívta fel a burzsoázia figyelmét arra, hogy ha nem lesznek mértéktartóbbak, ha nem szabnak gátat a tőke természetéből fakadó növekvő kizsákmányolásnak, ha nem juttatnak legalább csekély támogatást a legszegényebb fejlődő országoknak, akkor a tőkésvilág még mélyebb válságba sodródik.

A harmadik összehasonlítási pont: A tőkésvilág az 1923–33-as világgazdasági válságból csak úgy tudott kijutni, hogy militarizálta a gazdaságot. Ez jelentős dinamizmust kölcsönzött a termelésnek. Az így létrejött munkahelyek segítségével számolta fel a munkanélküliséget.

Ehhez hasonló megoldással ma is próbálkozik a nemzetközi burzsoázia. A helyzet azonban azóta gyökeresen megváltozott. Napjainkban a fegyverkezés

csak a tudományos-technikai forradalom bázisán valósulhat meg, ami nem csökkenti, hanem új módon, strukturális munkanélküliség formájában még inkább elmélyíti a válságot. A gazdaság militarizálásának ugyanis csak akkor van hosszú távon élénkítő szerepe a tőkés termelésben, ha – s ez lehet a negyedik összehasonlítási pont – a fegyvereket fel is használják. Ez azonban igen kockázatos vállalkozás. Napjainkban kizárólag azzal a feltétellel nyúlhat fegyverhez bármelyik fél, ha önmagával is leszámolt. Nukleáris háborúban senki sem számíthat győzelemre. A végeredmény csak a teljes megsemmisülés lehet. A burzsoáziának tehát ma nincs lehetősége, hogy a válságból világháború útján szabaduljon.

A szocializmus erejének köszönhetően katonai egyensúly alakult ki a két rendszer között. A szocialista közösségnek minden eszköze megvan arra, hogy megvédje önmagát, megvédje eddigi vívmányait, s hogy hozzájáruljon ahhoz, hogy az emberiség túljusson ezen a válságos korszakán.

Tudnunk kell azonban, hogy eközben számtalan súlyos problémát kell megoldani, mert a szocializmus fejlődése a továbbiakban sem lesz mentes az ellentmondásoktól.

A szocializmus természetét illetően napjainkig nagyon sok leegyszerűsítő nézet terjedt el. Azt gondoltuk, hogy a szocializmus fejlődése csak töretlen lehet, amelynek következtében a termelés egyre gyorsabb ütemben növekszik, az életszínvonal állandóan emelkedik, az élet minden területén javulnak kilátásaink.

A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. A jövőnkről szőtt szép terveink részben illuzióknak bizonyultak.

A szocializmus nem a legfejlettebb országokban győzött, ezért mindenekelőtt történelmi elmaradottságunkat kellett felszámolni, vele párhuzamosan kiépíteni a szocialista termelési viszonyokat, létrehozni a neki megfelelő politikai, jogi, erkölcsi stb. struktúrát. E folyamatban kiéleződtek és egyre világosabbá váltak a szocializmus ellentmondásai. Ezek – véleményem szerint – döntően négy forrásból származnak.

Első forrásként említhető a nemzetközi környezet. Annak a már ismert ténynek megfelelően, hogy a szocialista forradalom a viszonylag fejletlenebb országokban győzött, a tőkés világrendszer mindent elkövet, hogy ebből a helyzetből ne is tudjunk kitörni. A külső körülményekből származó ellentmondások ma a magyar fejlődésre is jellemzőek. A magyar gazdaság is elérkezett az intenzív fejlődésre való áttérés időszakához. Ez az áttérés pótlólagos forrásokat igényel. A kérdés az, honnan, milyen feltételek mellett juthatunk ezekhez a forrásokhoz.

A szocialista országok együttműködésének hatalmas távlatai vannak. Mindamellet a KGST-ben részt vevő országok 2000-ig szóló fejlesztési koncepciói, a benne rejlő lehetőségek ellenére ma még kismértékben jelentenek számunkra pótlólagos forrást.

A fejlődő világ szintén nem segíthet gondjainkon, mert neki a miénknél súlyosabb, szerteágazóbb problémái vannak.

A tőkésorságokból hozzájuthatunk ilyen anyagi és szellemi forrásokhoz, de ez ügyben mértéktartónak kell lennünk, nehogy politikai szuverenitásunk kárt szenvedjen, országunk sebezhetővé váljon.

Az ellentmondások másik forrása röviden abban foglalható össze, hogy a szocializmus fejlődésében egy adott szakaszban vagyunk, miközben az emberek szükségletei ezt már jelentősen meghaladják. Nálunk talán az a legnagyobb feszültséget kiváltó ellentmondás, hogy miközben az utóbbi 10–15 évben a gazdasági növekedés fokozatosan lelassult, a nemzeti jövedelem növekedési üteme csökkent, a szükségletek ezzel szemben olyan mértékben növekedtek meg, hogy azok már csak a legfejlettebb tőkésországok, vagy más összefüggésben a kommunizmus magasabb fokának szükségleteihez mérhetők. Az igények tehát a termelésnél sokkal gyorsabban növekedtek. Ezáltal ellentmondás keletkezik az élet majd minden területén.

Az ellentmondások harmadik forrása a nemzeti sajátosságokból ered. Aból, hogy minden országban az adott történelmileg kialakult bázison épül a szocializmus és nem lehet figyelmen kívül hagyni a kulturális örökséget, a hagyományokat, korábbi nemzetközi kapcsolatokat, nemzetiségi viszonyokat, ideológiai világnézeti hatásokat stb. Ilyen ellentmondásforrás nálunk például, hogy újabbkori történelmünk úgy alakult, hogy a magyarság egy része határainkon kívül él. Az ebből fakadó hangulati elemekkel is számolnia kell a politikának.

Végül az ellentmondások negyedik forrása szubjektív tényezőkre vezethető vissza. A szocializmust egy vezető erő tudatos irányításával építjük. Az ellentmondásforrásokat és a konkrét ellentmondásokat a szubjektív tényezőknek – a mi viszonyaink között a pártnak – kell feltárnia. Sok múlik azon, hogy a párt látja-e az ellentmondásokat, időben fel tudja-e tárni azokat és képes-e megtalálni a megoldásuk módját. Ha mindezt képes, akkor az is döntő lehet, hogy tudja-e mozgósítani az ellentmondások feloldására a társadalmat. Történelmi tanulással szolgálhat pl., hogy 1953 júniusában a központi vezetőség felismerve a társadalmi feszültségeket, feltárta azok okait és rámutatott a megoldás módjára. Ez a határozat elméletileg még ma is megállja a helyét. A kibontakozás mégis elmaradt, mert a vezetés belső egységének hiánya, a széthúzás, a frakciózás lehetetlenné tette, hogy a párt mozgósítsa a tömegeket a határozat végrehajtására.

Az ellentmondások megoldásában a pártnak jelentős szerepe és felelőssége van. Az a feladata, hogy a társadalmi valóság, a szocializmus valóságának ismeretében élére álljon a progresszív folyamatoknak. A keletkező ellentmondásokat pedig tudatosan vállalva törekedjen azok minél gyorsabb megoldására, felkészülve az újabb és újabb ellentmondások keletkezésére. A szocializmus ugyanis – mint minden társadalom – sohasem lesz mentes az ellentmondásoktól. Ez a társadalmi folyamatok objektív törvényeiből következik. Az ellentmondások tehát nem védhetők ki, de nem szükségszerű, hogy válsághoz vezessenek. Bár a válságok ellen sem rendelkezünk eleve hatásos és biztos gyógyszerrel, azok azonban nem következnek a szocializmus természetéből, tehát elkerülhetőek abban az esetben, ha ismerjük a társadalmi folyamatok lényegét, azaz a szocializmus valóságát, és ennek értelmében egységesen és határozottan cselekszünk.